

Дегтярьова Л. І.

старший викладач кафедри германської філології

Сумського державного університету

e-mail: lardegt@ukr.net

Бондарєва О. М.

студентка групи ПР-21

Сумського державного університету

e-mail: olenka-bondareva@mail.ua

Аксіологічні лексеми семантичного поля концепту потворність

У статті досліджуються аксіологічні лексеми семантичного поля концепту ПОТВОРНІСТЬ на вибірках із тлумачних словників та художнього дискурсу на матеріалі німецької, російської та української мов. Основна увага фокусується на ядерних лексемах hässlich, уродливый, потворний. Було встановлено ідентичну направленість та естетичну значимість аксіологічних лексем при створенні та ментальному сприйнятті художніх образів.

***Ключові слова:** концепт ПОТВОРНІСТЬ, аксіологічні лексеми, лінгвокультура, семантичне поле, ментальний, конотативний.*

Відповідно до досліджень когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології концепт, як результат когнітивної діяльності людини, є абстрактним семантичним утворенням, саме тому необхідно співвідносити його зі словом, яке, як елемент мови, може бути частиною аксіологічного синонімічного ряду. **Актуальність** теми складається в тому, що поняття як краси, так і потворності, є відносним, оскільки те, що може здаватися красивим для однієї людини, може здатися потворним для іншої, і навпаки. Оскільки поняття краси визнається однією із найвищих інтенцій для визначення сенсу життя, а поняття потворності є його антитезою, тому звідси виводиться система пріоритетів поведінки та відносин людей у суспільстві. **Метою** статті є дослідження аксіологічних лексем семантичного поля концепту ПОТВОРНІСТЬ на вибірках із тлумачних

словників та художнього дискурсу на матеріалі німецької, української та російської мов, для досягнення якої були визначені наступні **завдання**: 1) виявити типи інформації про потворність, яка знайшла відображення в лінгвокультурному художньому дискурсі, 2) встановити та порівняти склад синонімічних рядів ядерних лексем *hässlich*, *уродливый*, *потворний*, які репрезентують концепт ПОТВОРНІСТЬ; 3) виявити специфіку функціонування синонімічних лексем, які вербалізують концепт ПОТВОРНІСТЬ в художньому дискурсі. **Об'єктом** дослідження є аксіологічні лексеми синонімічного ряду концепту ПОТВОРНІСТЬ. **Предметом** є функціонування аксіологічних лексем концепту ПОТВОРНІСТЬ в художньому дискурсі для створення яскравих образів. Згідно із завданнями були використані концептуальний, інтроспективний методи дослідження та порівняльний аналіз.

Ідеали краси у різних країнах відрізнялися, тому виникає необхідність контрастивного дослідження потворності через поняття краси. Філософ Ф. Ніцше мав рацію, коли стверджував, що «все познається в сравнении». У будь-якій традиційній лінгвокультурі поняттю краси приділяється більш уваги, ніж поняттю потворності, а зображення потворних образів в західноєвропейських літературних творах визнавали раніше небажаним. Різномірні аспекти естетичної оцінки в аксіологічних лінгвокультурах аналізувалися в роботах В. І. Шаховського, Н. Д. Арутюнової, О. В. Бабаєвої, Л. К. Байрамової, Т. І. Вендіной та інших вчених.

Лінгвокультурний концепт ПОТВОРНІСТЬ є розумово-психічним відображенням культури певного етноса і мовної свідомості та розкривається через сукупність прототипних образів красивої / некрасивої зовнішності, його понятійною складовою є естетична оцінка, яка водночас є також раціональною рефлексією та емоційно-чуттєвою перцепцією оточуючого світу. Лінгвокультурний концепт ПОТВОРНІСТЬ базується на аксіологічних експресивно-маркованих лексемах. Завдяки конотації з'являються додаткові семантичні та стилістичні елементи, що пов'язані з основним значенням у свідомості носіїв мови: «Различают две картины мира – концептуальную и

языковую. Концептуальная картина мира представляется богаче языковой, поскольку в ее формировании, как полагают, функционируют различные типы мышления. Несмотря на различия, обе картины мира между собой связаны: язык исполняет роль средства общения именно благодаря тому, что он объясняет содержание концептуальной картины мира и обозначает её посредством создания слов и средств связи между словами и предложениями.» [9, с. 34].

Суть концепту *ПОТВОРНІСТЬ* у нашому дослідженні складають аксіологічні семантичні поля німецької лексики *hässlich*, української лексики *потворний*, російської лексики *уродливый*, які означають щось непривабливе, потворне, що викликає негативні емоції; це може бути як жахлива погода, так і людина некрасива зовні або з потворною душею, яка порушує моральні норми та принципи.

В українському тлумачному словнику *потворність* визначається наступним чином: *негарний, недобрий, нехороший, негожий, негідний, поганий, який має дуже непривабливе, негарне обличчя, непропорційну будову тіла, фізичні вади тощо; непорядний, нечесний – нечесна людина, яка порушує моральні принципи, норми громадської поведінки, тощо; нечистий, брудний, низький, нищий; огидний, гідкий, мерзенний, мерзотний, чорний, свинський, падлючий – найвищою мірою непорядний, аморальний, лицемірний* [11]. Найбільшу кількість як денотативних, так і конотативних синонімів для визначення некрасивості ми знаходимо в російській мові: *невзрачный, неказистый, безобразный, уродливый, неприглядный, нескладный, несуразный, неуклюжий, грубый, дурной, лубочный, аляповатый, плюгавый, безвкусный; урод; непрезентабельный, неаппетитный, ни кожи ни рожи, неблагоприятный, уродский, страховидный, страхолюдный, нечистоплотный, урод уродом, бесчестный, нечестный, бессовестный, не глядел бы, страшный, непорядочный, неинтересный, неживописный, непривлекательный* [13]. Такі німецькі лексичні одиниці, як *hässlich, garstig*, вживаються для опису зовнішності людини, а лексема *ekelhaft* вживається для позначення поганої

погоди. Слід зазначити, що за допомогою концепту ПОТВОРНІСТЬ можна виражати не лише зовнішні якості людини, її характер, звички, зачіску, одяг, вподобання, вчинки, а також погоду, явища, запахи, і т.д. Прикметник *hässlich* є похідним словом від дієслова *hassen*, що означає *ненавидіти*. В тлумачному словнику надаються наступні визначення цього слова: *von unschönem Äußeren, ein hässliches Gesicht, ein hässliches Haus, unangenehm hässliches Wetter, optisch unschön, moralisch verwerflich oder abstoßend, abstoßendes Aussehen*. [1]. У кожній лексемі семантичного поля є своє індивідуальне експресивне значення, яке відображає усі конотативні складові концепту ПОТВОРНІСТЬ.

Одиниці лексико-семантичного поля можуть співвідноситися один з одним по інтегрально-диференціальним ознакам в своїх значеннях, оскільки це дає можливість їх поєднати та розрізнити їх в межах одного семантичного поля. Семантичне поле звужується до синонімічного ряду, що більш детально розкриває концепт. Синонімічний ряд з домінантою *hässlich / gehässig* – *ненависний* – *ненавистный* може бути уніфікований по таким категоріям: *unschön* – *негарний* – *некрасивый*; *unangenehm* – *неприємний* – *неприятный*; *garstig* – *гидкий* – *гадкий*; *grotesk* – *чудернацький* – *чудаковатый*; *fad* – *паскудний* – *скверный*; *grauenhaft* – *страшний* – *страшный*; *regnerisch* – *дощовитий* – *дождливый*; *sehr schlecht* – *дуже поганий* – *очень плохой*; *geschmacklos* – *позбавлений смаку* – *безвкусный*; *entstellt* – *спотворений* – *обезображенный*; *furchtbar* – *жахливий* – *ужасный*; *gemein* – *вульгарний* – *вульгарный*; *taktlos* – *нетактовний* – *бестактный*; *ungünstig* – *несприятливий* – *неблагоприятный*; *Ekel erregend* – *нудотний* – *тошнотворный*; *kitschig* – *халтурний* – *халтурный*; *inattraktiv* – *непривабливий* – *непривлекательный*; *abschreckend* – *страшаючий* – *устрашающий*; *verabscheut* – *відразливий* – *отталкивающий*. Аналізуючи асоціативне поле лексемі *потворний*, ми уточнюємо його початкові символи та визначаємо повну сукупність значень. Через імплікацію первинного значення досліджуються нові денотативно-образні значення з конотативними ознаками в художньому дискурсі.

Естетична оцінка є завжди дуже складним мінливим феноменом, який знаходить різні засоби вираження в мові, має певну структуру, яка може не співпадати в германських та слов'янських мовах, а також в мовній свідомості різних груп суспільства. Одним із перших, хто відобразив потворність в художніх творах, був Ернст-Теодор Амадей Гофман у творі «Klein Zaches, genannt Zinnober». Сподівання феї, яка наділила Цахеса золотими волосинами, так і не справдилися, а Цахес так і лишився потворою не лише ззовні, а й зсередини. «*Mit Recht konnte das Weib über den abscheulichen Wechselbalg klagen, den sie vor drittelhalb Jahren geboren. Das, was man auf den ersten Blick sehr gut für ein seltsam verkorpeltes Stückchen Holz hätte ansehen können, war nämlich ein kaum zwei Spannen hoher, mißgestalteter Junge, der von dem Korbe, wo er querüber gelegen, heruntergekrochen, sich jetzt knurrend im Grase wälzte. Der Kopf stak dem Dinge tief zwischen den Schultern, die Stelle des Rückens vertrat ein kürbisähnlicher Auswuchs, und gleich unter der Brust hingen die haselgertdünnen Beinchen herab, daß der Junge aussah wie ein gespalteter Rettich. Vom Gesicht konnte ein stumpfes Auge nicht viel entdecken, schärfer hinblickend, wurde man aber wohl die lange spitze Nase, die aus schwarzen struppigen Haaren hervorstarrte, und ein Paar kleine, schwarz funkelnde Äuglein gewahr, die, zumal bei den übrigens ganz alten, eingefurchten Zügen des Gesichts, ein klein Alräunchen kundzutun schienen*» [3]. Золоте волосся, яке подарували Цахесу, щоб приховати його відштовхуючу зовнішність, часто порівнюють із багатством, оскільки навіть така людина, як Цахес, може стати поважною серед багатіїв, незважаючи на відразливу зовнішність та потворну душу.

З великою майстерністю розкрив питання *потворності* Ліон Фейхтвангер у своєму творі «Die häßliche Herzogin Margarethe Maultasch», в якому він створює образ головної героїні не завжди за допомогою слів із синонімічного ряду концепту ПОТВОРНІСТЬ, а з використанням експресивно-конотативних лексем: *äffisch sich vorwulstender Mund*. В лінгво-концептуальному просторі використовуються не тільки синонімічні, але і антонімічні відношення «краса-потворність». Описуючи головну героїню, Л. Фейхтвангер імпліцитно

відтворює потворність в конотативному порівнянні некрасивої, навіть відштовхуючої зовнішності дитини з її розумними та ясними очима як у дорослої людини.: *«Sie sah älter aus, als ihre zwölf Jahre. Über einem dicklichen Körper mit kurzen Gliedmaßen saß ein großer, unförmiger Kopf. Wohl war die Stirn klar und rein, und die Augen schauten klug, rasch, urteilend, spürend; aber unter einer kleinen, platten Nase sprang der Mund äffisch vor mit ungeheuren Kiefern, wulstiger Unterlippe. Das kupferfarbene Haar war hart, spröde, ohne Glanz, die Haut kalkig grau, bläßlich, lappig. So fuhr das Kind von Kärnten durchs Land unter einem strahlenden Septemberhimmel»* [2, с.1]. Образ потворності відображається автором вже в самому прізвиську герцогині Маргарити Маульташ: *Maultasch* – 1) *verunstalteter Mund mit übergroßer, herabhängender Unterlippe*; 2) *Hure, lasterhaftes Weib*, що негативно впливає на її політичну кар'єру. Більшість співгромадян, також її наречений навіть побоюються її потворності, не помічаючи її гарні вчинки, розумне правління державою та надзвичайно добру душу: *«Ihn reizte das gefährliche Gerücht, das um sie ging. Er war jung, ein später Abkömmling eines uralten Geschlechts. Ihn reizte ihre Häßlichkeit»* [2, с.9].

В російській мові слово *урод* походить від давньо-руського *уродъ* із значенням *слабоумный, дурак, юродивый* (ст.-слав. *Жродъ* (др.-греч. *μωρός, ὑπερήφανος*)) [13]. Для свідомості людини є невід'ємно властивим естетичний спосіб відображення. Антитези *потворний – красивий* не тільки можуть підсилювати вираження експресії упередженого відношення, але і відобразити на цьому протиставленні привабливість, вроду через некрасивість: *«Лицо ее сильно монгольского типа с довольно заметными скулами, с узенькими глазами, которые она к тому же по близорукости щурила, с надменным выражением в маленьком, чувственном рте, особенно в слегка выдвинутой вперед полной нижней губе, – лицо это, однако, пленяло какой-то неуловимой и непонятной прелестью, которая заключалась, может быть, в улыбке, может быть, в глубокой женственности всех черт, может быть, в пикантной, задорно-кокетливой мимике. Ее грациозная некрасивость возбуждала и привлекала внимание мужчин гораздо чаще и сильнее, чем аристократическая красота ее*

сестры» [8]. Основні специфічні характеристики концептів КРАСА / ПОТВОРНІСТЬ в російській лінгвокультурі складаються через протиставлення краси зовнішньої та внутрішньої, підкреслюються чудовою сутністю краси, а потворність сприймається переважно як незалежна від людини вада, що є основою для жалості та співчуття до людини з фізичними недоліками та усвідомлення тісного взаємозв'язку з між красою та здоров'ям.

В дискурсивному втіленні позитивна естетична оцінка переважає в художніх та публіцистичних текстах, частка негативної естетичної оцінки частіше зустрічається в побутово-розмовному дискурсі. В українській лінгвокультурі більш потворними вважаються такі якості характеру, як лінощі, неохайність, заздрість, вихваляння, нахабство, а ось зовнішнім вадам приділяється значно менша увага. В українському літературному дискурсі більше оспівується врода: *«Ніжна і зваблива, струнка і вродлива дівчина із мрії приходить у снах»* [10]. Складна етноментальна перцепція красивого та потворного рефлектується в раціональному та емоційно-чуттєвому сприйнятті в україномовному просторі: *«О! там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне»* [7]. При естетичному сприйнятті дійсності потворне, як антитеза краси, викликає частіше неприйняття, насмішку, збентеження та огиду.

Потворна / красива зовнішність, жахливий / чудовий характер – якість цих речей є відносною для представників різних етносів, які відрізняються власним світосприйняттям, а досвід однієї людини не можна накладати на досвід іншої людини, оскільки такий короткий проміжок часу, як життя людини, не може виступати мірилом краси та потворності для інших людей. Аксіологічний компонент є важливою характеристикою засвоєння мовної дійсності. Значення лексем, фразеологічних виразів, пареміологічних одиниць є емоційно забарвленими та конотативно-маркованими, співпадають за значеннями в

різних лінгвокультурах. тісно пов'язані з ціннісними орієнтирами поведінки людей,

Висновки. Загальні характеристики концепту ПОТВОРНІСТЬ в різних ментальних лінгвокультурах зводяться до певних зовнішніх та внутрішніх якостей людини, іноді потребують уточнення, визнання на основі контрастивного порівняння можливих моральних недоліків при зовнішній та внутрішній красі, при зовнішній непривабливості або навіть потворності. Для повного розкриття концепту ПОТВОРНІСТЬ ще потребується дослідити на основі аксіологічних мовних одиниць страх та упередження перед некрасивою зовнішністю та зневагу по відношенню до пересічної зовнішності. В контексті феномену *потворність* були досліджені уявлення про *некрасивість* людини в художньому дискурсі різних етносів та аксіологічний синонімічний ряд концепту ПОТВОРНІСТЬ. Цікавим для дослідження є не тільки уявлення про потворність, але і можливі типи потворних образів та відповідна до них ціннісно-змістовна сфера. Синоніми концепту ПОТВОРНІСТЬ мають велике естетичне значення в деталізації образів в художній літературі та можуть за допомогою цих експресивних засобів конкретизувати і підсилювати негативне значення літературних образів, що загалом створює єдине і цілісне враження від прочитаного твору, при сприйнятті образів та характерів головних героїв.

Список використаної літератури

1. Deutsches Wörterbuch // Режим доступу (вільний): URL: <http://de.thefreedictionary.com/> [Дата звернення: 21.03.2016].
2. Feuchtwanger L. / Die häßliche Herzogin Margarete Maultasch// Режим доступу (вільний): URL: http://is.muni.cz/el/1421/jaro2012/NJI_20/um/31810155/32340841/Feuchtwanger_HaesslHerz_Textproben_korrigiert.pdf?lang=en [Дата звернення: 21.03.2016]
3. Hoffmann E.T.A. / Klein Zaches, genannt Zinnober / Ein Märchen// Режим доступу (вільний): URL: http://royallib.com/read/Hoffmann_Ernst/Klein_Zaches_genannt_Zinnober.html#0/

[Дата звернення: 21.03.2016].

4. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира: Автореф. дис. д-ра филол. наук, 2004. – 40 с.
5. Байрамова Л. К. Ментальность русского человека в аспекте лингвистической аксиологии // Этнонациональная ментальность в художественной литературе. – Ставрополь, 1999. – С. 79-82.
6. Вендина Т. И. Прекрасное и безобразное // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного/ отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2004. – С.143–162.
7. Котляревский И.П. / Наталка-Полтавка// Режим доступа (вільний): URL: http://modernlib.ru/books/kotlyarevskiy_ivan_petrovich/natalka_poltavka/read/ [Дата звернення: 21.03.2016].
8. Куприн А.И. / Гранатовый браслет// Режим доступа (вільний): URL: <http://www.klassika.ru/read.html?proza/kuprin/garnet.txt/> [Дата звернення: 21.03.2016].
9. Пейоративная коннотация гештальт-концепта мыто / Дегтярева Л. И.// Режим доступа (вільний): URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/28908-Pejjorativnaja_konnota%D1%81ija_ge/1.html/ [Дата звернення: 21.03.2016].
10. Текст, акорди «Дівчина з мрії» – Українські пісні// Режим доступа (вільний): URL: <http://www.pisni.org.ua/songs/7165446.html/> [Дата звернення: 21.03.2016].
11. Український тлумачний словник // Режим доступа (вільний): URL: <http://language.br.com.ua/> [Дата звернення: 21.03.2016].
12. Шаховский В. И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Волгоград, 1983. 96 с.
13. Этимологический словарь Фасмера русского языка онлайн// Режим доступа (вільний): URL: <http://www.onlinedics.ru/slovar/fasmer.html/> [Дата звернення: 21.03.2016].

**Дегтярева Л. И., Бондарева О. М. Аксиологические лексемы семантического поля
концепта УРОДСТВО**

Аннотация

В статье исследуются аксиологические лексемы семантического поля концепта УРОДСТВО на выборках из толковых словарей и художественного дискурса на материале немецкого, русского и украинского языков. Основное внимание фокусируется на ядерных лексемах hässlich, уродливый, потворний. Была установлена идентичная направленность и эстетическая значимость аксиологических лексем при создании и ментальном восприятии художественных образов.

Ключевые слова: *концепт УРОДСТВО, аксиологические лексемы, лингвокультура, семантическое поле, ментальный, коннотативный.*

**Dehtiarova L. I., Bondareva O. M. Axiological lexemes of the semantic field of UGLINESS
concept
Summary**

The main aim of the article is to study axiological lexemes of the semantic field of UGLINESS concept on the basis of sampling taken from explanatory dictionaries and artistic discourse.

The tasks are the following to identify information types of ugliness in artistic discourse; determine and compare the structure of synonymic rows of nuclear lexemes (hässlich, уродливый, потворний) representing UGLINESS concept; to determine functioning specificity of synonymic lexemes, verbalizing the concept in artistic discourse. Such research methods as comparative, conceptual and retrospective were used.

The object of the research is axiological lexemes of the synonymic row of UGLINESS concept. The subject is axiological lexemes functioning of the concept UGLINESS in artistic discourse used for the creation of vivid characters.

The idea of person's ugliness in artistic discourse of different ethnic groups and axiological synonymic row of UGLINESS concept were studied in the context of ugliness phenomenon. The synonyms of UGLINESS concept have a great aesthetic significance for image elaboration in fiction and can specify, strengthen negative meaning of literary images.

The probable types of ugly images and their axiological sphere are the perspective of the future research. It is necessary to study fear and prejudice against ugly appearance and contempt as to commonplace appearance.

Key words: *the concept UGLINESS, axiological lexemes, linguoculture, semantic field, mental, connotative.*

Дегтярьова, Л.І. Аксиологічні лексеми семантичного поля концепту потворність [Текст] / Л.І.Дегтярьова, О.М. Бондарева// Актуальні проблеми філології та перекладознавства. - Вип.10 -Том 1 – 2016. - С. 184 – 189.

